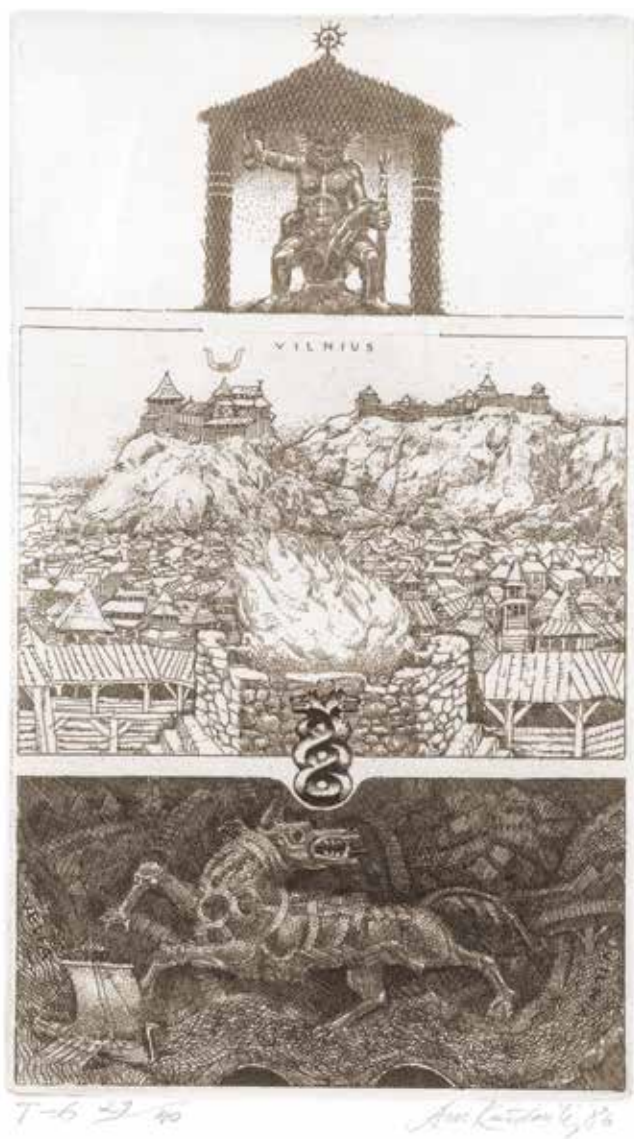

PRIEDAS

Arvydas Každailis. *Vilnius*, 1986, ofortas, 21 × 12

Įvadinės mintys apie Maxo Schelerio kapitalizmui skirtą tekstą

Šiuolaikybėje apstu įvairių filosofinių ir sociologinių teorijų, svarstančių kapitalizmo kilmę, tendencijas ir perspektyvas. Be klasikinio liberalizmo ir marksizmo, turime reguliuojamojo kapitalizmo koncepciją ir įvairias postmodernistines teorijas, pabrėžiančias, viena vertus, valstybių vyriausybių pastangas gelbėti darbuotojus nuo laisvosios rinkos rimtų svyravimų, antra vertus, siūloma išbandyti įvairias kapitalo paskirstymo strategijas nepaisant valstybės valdžios užimamos politinės linijos. XX a. I ketv., kai vokiečių filosofas Maxas Scheleris rašė šį darbą, kapitalizmą Vokietijoje nuosekliai tyrinėjo tik sociologai Werneris Sombartas ir Maxas Weberis. Juos domino ekonominiai ir socialiniai šio skirtingų idėjinių tendencijų viseto dėmenys.

Skirtingai nei minėti autoriai Scheleris į kapitalizmą žvelgia kaip į kultūros procesų lydinį, daug ką pasakantį apie visuomenėje vyraujančių vertybių būklę, vidurinės klasės kintančią socialinę tapatybę. Filosofas numato vartotojų visuomenės atsiradimą, vidurinės klasės nuosmukį. Prognozuoja, kad ateityje kapitalizmo struktūros įgis tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų ideologijų bruožų, nes didėja masių vaidmuo ekonomikoje bei kultūroje, o drauge ryškėja socialinė atskirtis, kuri į valdžios olimpo reikšmingas pozicijas leidžia patekti tik daug finansinio bei simbolinio kapitalo sukaupusiems žmonėms. Mąstytojas prabyla apie depopuliacijos ir augančios valstybės gerovės ryšio neigiamus padarinius. Taip pat nagrinėja kapitalistinės visuomenės gyvenimo būdo ir moralės pokyčius, kuriuos sieja su ankstesnių kartų įpročiais bei papročiais. Galiausiai analizuoja europocentrizmo tendenciją ir prabyla apie jos poveikį kitiems kontinentams bei neišvengiamą šios ideologijos žlugimą. Straipsnis pirmą kartą skelbiamas lietuvių kalba.

MAXAS SCHELERIS

Kapitalizmo ateitis

Kapitalizmas yra totali gyvenimo ir kultūros sistema, o ne nuosavybės padalijimo sistema. Ši sistema kilo iš tam tikro biop-sichinio miestiečio tipo ir jo vardu vadinamos tradicijos apibrėžiamų tikslų bei pagarbos vertybėms. Jei ši tezė, kuria dalijamės su Sombartu, teisinga, tai, anot šio teiginio, *cessante causa effectus* (1) reikia tikėtis poveikio, bet ne pokyčio (atlikties) priežasties, o visa tai tinka viliantis kapitalizmo žlugimo, kai šis žmogaus tipas, mies-

tietis, neteks viešpatystės; turima mintyje, kad jis savo prigimtimi ir jos vidujiška raidos tendencija disponuoja šio tipo išmirimo užuomazga; kalbama apie tai, kad keičiasi pats miestiečio etosas sutinkamai su kitokio žmogaus tipo viešpatyste.

Remiantis kapitalizmo priežasčių tyrimo padariniais, iš to kylančia problemę poziciją eliminuoja nuosavos produkcijos ir ekonominių gėrybių skirstymo korekcija (ko reikalauja visos socialistų

partijos), kapitalizmo išnykimas, kurio laukiama po netikėtai įvyksiančios revoliucijos ar palaipsniui tikintis evoliucijos sutinkama su tariamai šiuolaikiniam ekonominiam gyvenimui būdingu orientaciniu dėsniu (stambių įmonių tendencija, nedaugelyje rankų kaupiamu kapitalu); šis vadinamasis orientacinis raidos dėsnis netinka žemės ūkiui ir jame egzistuojančių smulkiųjų įmonių – kultūrinių šiltnamių ir gyvulininkystės – prioritetui didžiųjų įmonių atžvilgiu: visa tai papildomai formuoja nacionaliniame ekonomikos moksle palankiai susiklosčiusius faktus. Dėl to šio klausimo sprendimas neįmanomas, nes jo sprendimo galimybė išplėsiama iš kapitalistinės kultūrinės sistemos, dalinės ekonomikos sistemos, pramonės vienovės, nuo pat pradžių viliantis šio viseto „antstatų“ pokyčio (materialistiniame istorijos suvokinyje); antra, šio klausimo sprendimas remiasi priežastine klaida, kad miestiečio tipas – tai kapitalistinės tvarkos šalutinis reiškiny (o ne atvirkščiai, kad ši tvarka yra „miestiečio dvasios“ padarinys), dėl to aišku, kad kiekvienas toks pokytis galimas tik tiek, kiek anas žmogiškasis tipas ir drauge jo „dvasia“ netenka viešpatystės. Tokio prioriteto reikia skaitlingai didėjant proletariato politinei galiai bei teisei padėčiai, ko ligi tol nebuvo galima tikėtis, kadangi pati „proletariato“ klasinė dvasia reprezentuoja tik apibrėžtą ano tipo etoso pasikeitimą; bent tiek, kiek „proletariatui“ tenka nuosavybės interesų, siejamų bendrųjų nuostatų, sutelktis sutinkamai su slegiančia proletariato padėtimi buržuazinėje valstybėje ir visuomenėje.

Nei revoliucinių sindikatų, nei evoliucinio parlamentarizmo ir senųjų profesinių

sąjungų metodinė elgsena nežada greitos sėkmės tol, kol miestietiško etoso neįkvėpė skirtingos kovos sutelktis, o šiai sutelkčiai nereikia ekonominių interesų vienovės ir šių interesų priešybių, nukreiptų prieš mažumą, disponuojančią galia bei nuosavybe, formuojančią šio etoso veikimo laisvės imanenciją, o ne tokios kovos vienovės išorę. Profesinėms sąjungoms tampant vis didesnėmis ir galingesnėmis, tarkime, ką rodo anglų profesinių sąjungų istorija, jas pačias realizuoja buržuazinė dvasia. Pasiliekamos mažos bei skurdžios kaip dauguma prancūzų profesinių sąjungų, jos, nepaisant viso šių sindikatų nutrūktgalviškumo, galiausiai vistiek būna neveiksmingos. Lygiai taip pat menkai galima eliminuoti arba redukuoti kapitalistinį etosą, spontaniškai dalyvaujant valstybės socialinėje bei valstybinio draudimo politikoje, kylančioje iš pačios dominuojančios mažumos rimtų nuostatų; arba mėginama draugiškai paveikti socialinės politikos nuostatas moraliniais bei religiniais paraginimais bei pamokslais. Išties šių dalykų neteigiu, nes šios krypties pasiekimai kapitalistinėje epochoje ir jos sąrangoje buvo nepakankamai įvertinti ar egzistuoja tik tam tikra nuomonė, dėl to kad nemalonūs įstatymų leidybos sociopolitiniai šalutiniai reiškiniai (asmeninės atsakomybės menkėjimas, augantis pasitikėjimas valstybe ir iš to sekantis kūrybos bei gyvenimo nuovargis, begalinis gamybinės veiklos biurokratizavimas, įstatymų leidybos apsunkinimas ja realizuojančia valdininkijos našta, kupina neapbrėptų potvarkių, draudimo liga) būtų lemtingi pergalei.

Tereikia gana menko įžvalgumo, kad pamatytume, jog jau pilnomis burėmis pirmoje stadijoje įplaukėme į socialistinę

valstybę; toliau keliaudami privalome pasiekti tikslus, kuriuos merdėjantis Herbertas Spenceris (2) apibūdino raiškiu stiliumi: „Nei vienas vyras daugiau negali daryti, ką nori, bet turi daryti, kas jam paskirta“. Pats faktas, kad laisvei priešiški augančio valstybės socializmo medikamentai vieninteliai skatina didžiausią tautos gerovės sutelktį, nusako pačios prasčiausios kapitalistinės dvasios viešpatavimo pasekmes. Didėjančio „saugumo“ pranašumo reikalaujanti miestiečio dvasia aktyvaus verslumo komponentų atžvilgiu pasireiškia greta kitų komponentų įmonių biurokratizavimu kas yra socialinės politikos viena iš labdaringų pasemių. Visa tai, kas įstatymų leidyboje ir politikoje leistina, nėra etoso ir dvasios pasikeitimas, kuriuo galiausiai disponuoja bei maitinasi kapitalistinės sąrangos dvasia, bet yra šiurkščių trūkumų eliminavimas ir padarytų nuostolių didžiųjų masių gerovei išryškinimas, iškylantis viešpataujant šiai „dvasiai“. Šios „dvasios“ viešpatavimo trukmę galima prailginti bei įtvirtinti, sutrumpinti arba eliminuoti. Kalbama apie tuos pačius pamatinius ekonominės gyvenimo bazės didžiausio saugumo motyvus, išjudinančius tokios įstatymų leidybos poreikį, kurio viešpatavimą vidujiškos patiklios gyvenimiškos nuostatos atžvilgiu dar anksčiau atpažinome fundamentalioje miestietiškos dvasios galioje. Ir tik šių motyvų poveikis įvairuoja sutinkamai su klasiniais interesais.

Dėl to valstybė pralaimi tuo atžvilgiu, kad ji pati yra verslininkė, trokštanti konkuruoti su privačiu bei komunaliniu verslu kaip atskiru verslu ar netgi su tomis pačiomis ekonominės motyvacijos struktūromis (beribio uždario geismu).

Lygiai taip pat būdama verslininkė valstybė turi tapti savo biznio bei beribio augimo tarnaitė. Užuoť vadovavusi kapitalistinės dvasios įmonėms, valstybė pati save realizuoja tapdama „verslininke kapitaliste“, o šios dvasios prioritetą garantuoja savo autoritetu. Kiek socialinė politinė įstatymų leidyba pranoktų tikslą vis labiau tausodama ekonominio principo prasme darbo jėgą, tiek valstybei pagal jos kaip „verslininkės“ prigimtį nepavyktų šito padaryti. Būtent dėl to socialdemokratų sprendimas yra itin radikalus, kad iš principo visa socialinė įstatymų leidyba kapitalizmo akivaizdoje yra bejėgė ir yra tik laikinai į tai atsižvelgiantis surogatas, prailginantis kažkuria prasme šios sąrangos gyvybinę trukmę: tokia yra šios sąrangos vidinė neabejotina teisė. Svarbi aplinkybė papildo šią valstybės konstitucinę bejėgystę valdant miestietiškam tipui ir jo dvasiai. Grupės ir būreliai, nenorintys sutikti su socialiniais – politiniais dėsniais ir potvarkiais, būtent turima galvoje masė ir jos grasinimai valstybei bandant šį tą išpešti, į šias grupes galima žvelgti kaip į laisvos spontaniškos valstybinės veiklos kūrinių, išsiliejusių iš grynosios valstybinės pareiginės sąmonės (pavyzdžiui, konservatoriai Stöckerio (3) įtakos metu ir iki šios įtakos), – nors įprastai nepriklauso nei biologiškam, nei istoriniam miestiečio tipui, – tačiau ankstyvoje kapitalistinės raidos stadijoje jie lygiai taip pat smarkiai užsikrečia šio tipo „dvasia“ taip, kad dėl to spontaniška socialinė politika atrodo beviltiška.

Tam, kad išsilaikytų, masė, nors ir nėra buržuazijos tarnaitė kaip atskira klasė, bet atvirkščiai, ji yra nuožmiausias buržuazi-

jos priešas, o tarnaitė ji yra tik buržuazinės dvasios prasme, kai vyksta kova prieš buržuazijos klasę. Tarpininkaujant industrinio verslininko tipui, kai kalbama apie šiam interesui atstovaujančią Vokietijos Reicho partiją ir dešiniojo sparno nacionalinį liberalizmą, atsižvelgiama į gyvenseną bei įpročius, kuriuos mėgdžioja iš buržuazijos kilusi aukštuomenė, susijusi vedybomis ir giminyse su aukštaisiais finansais, prisi-taikančiais imanentine prasme prie kapitalistinės valstybės tarnautojo tarnybos, siejančios žemėvaldą ir pramonę tada, kai formali žemės ūkio dirbimo atliktis, sąveikaujanti su kapitalizmo dvasia, jau seniai yra netekusi tradicinio istorinio stuburo, reikalaujančio sėkmingos prieš kapitalizmą nukreiptos kovos.

Šių grupių tikslai susiję su politinės valdžios ir privilegijuotos padėties likučių išsaugojimu, taip pat kalbama apie tikslus, realizuojančius pasyvią bei vienpusišką kapitalistinę dvasinę valią, nukreiptą prieš likusių klasių „konkurenciją“; dėl to vargu ar reikia toliau kvestionuoti šios valios bei dvasios ryžtingą atsisakymą¹. Kiekvienas bandymas, nukreiptas prieš šią tendenciją, siekiančią pagrįsti vadinamąjį „kultūrinį konservatyvumą“, niekingai žlunga susidūręs su aukščiau minimais faktais. Dendžiai, trokštantys suteikti partiniam konservatyvumui „dvasinius“ pagrindus, netikėtai atradę gerų manierų ir marškinių sąsagų, kurios anaip tol nėra jokie kulinariniai suktinukai, vertingumą, galiausiai suvokia vadinamosios neegzistuojančios „konservatyvios pasaulėžiūros“ (kurią jie trokšta komiška forma „įgyvendinti“) pažangą

atskleidžiančius juokingiausius mūsų laikmečio reiškinius. Pavienių grupių, kurių biopsichinis tipas ir tradicijų istorinė vertė leidžia tikėtis ryžtingos prieš kapitalizmą nukreiptos kovos, kapitalizmo dvasios bei etoso realizavimas yra reikšmingos tendencijos, viešpataujančios anos kultūrinės sistemos visuotinėje pasaulio istorijos raidoje. Šios „tendencijos“ slypi tame, kad nuo pat pradžių iš resentimento gimęs masinis sisteminis vertinimas ir vėlesni europiniai liaudies sluoksniai (turėtume sakyti, kad jie savo esme atliepia „demokratinį“ suvokimą) istorinės raidos tėkmėje faktiškai realizuojami kapitalistinėje sąrangoje: joje vis mažiau vertinama atitinkama faktinė istorinės „demokratijos“ dauguma ir vis labiau gerbiama faktiškai dominuojanti aristokratija bei jos mažuma. Sutinkamai su tuo visur atskiriame kuo griežčiausiai: „demokratinį vertinimą“, „demokratinį etosą“ ir atitinkamai egzistuojančią (politinę bei socialinę) demokratiją; atskiriame „aristokratinį vertinimą“ (kaip vertinimo rūšį) ir, atsižvelgiant į aplinkybes, viešpataujančią aristokratiją. Tad ten dvejų vertinimo esminės rūšys sutinka su dviem žmonių tipais. Tuo būdu egzistuoja kelerio-pi faktiniai liaudiniai sluoksniai: iš esmės dominuojanti dauguma, faktiškai vyraujanti mažuma.

Kruopščiai realizavus šią skirtį savaime suprantama nevalia atmesti, kad iš esmės valdanti aristokratų mažuma vis labiau tampa demokratinio vertinimo propaguotoja (iš dalies dėl menkaverčio vitalinio tipo iškilimo viešpataujančioje mažumoje, o iš dalies ir dėl aukštesnio tipo atstovų užsikrėtimo mažumos dvasia); lygiai taip pat nevalia atmesti, kad egzistuojanti

¹ Šią mintį esu užrašęs 1914 m. vasarį gerokai iki karo.

demokratinė dauguma vis mažiau atspindi demokratinį vertinimą. Tikrai lemiamas taškas to, ką vadiname lėtu vergų moralės pergalingu perversmu ikikapitalistinės dvasios ponų moralės atžvilgiu, glūdi iš esmės tame, kad dominuojančias mažumas vis labiau tenkina demokratinis etosas: vis dėlto ši pergalė neliečia revoliucijų ir masinių judėjimų sekos, kurią supranta šiuolaikinė istorija, nukreipta prieš dominuojančias mažumas tiek, kiek patiria buržuazinės išgyvenimo struktūros suponuojamą veiksmų laisvę. Šių judėjimų giliausias įkvėpėjas remiasi gerbtinos mažumos ieškojimu, o ne „laisvės ir lygybės“ šūkiu, glūdinčiu paviršiuje.

Anot fundamentalaus sociologinio dėsnių, viešpatavimas, kurio dėsnių Wieseris pavadino „mažos kiekybės dėsniu“ drauge atliepia mažumos funkciją (pavyzdžiui, pačiame demokratiname judėjime). R. Michelsas (4) puikioje knygoje apie „oligarchines tendencijas“ šiuolaikinėje demokratijoje pasitelkdamas turtingą medžiagą pirmiausiai atskleidė, kad plečiantis demokratiniam judėjimui daugumos principas žlunga palaipsniui. Vis dėlto šis bendrasis dėsnis nieko nepasako apie tai, ar šią „mažą kiekybę“ realizuoja demokratinis ar aristokratinis vertinimas. Vidinė ir drauge esminė vergų moralės pergalė įveikia po šimtmečio pilietinį valdymą, pavyzdžiui, tuo, kad „vargšų“ moralė (Taupyk! Būk turtingas! Turėk mažiau vaikų! Prisitaiky! Būk gudrus!) virto iš esmės turtuolių, būtent valdančiosios mažumos, morale. Jeigu ana viešpataujanti „didelės kiekybės“ demokratinė moralė būtų išlikusi, užuot virtusi „mažos kiekybės“ morale, nereikėtų šnekėti apie menkaverčio verti-

nimo sistemų sukilimą aukštos prabos vertinimo sistemų atžvilgiu. Valdančiųjų tam tikra apibrėžta „maža kiekybė“ virsta „valdančiųjų“ vertinimo sistema. Faktas, kad etiškai ir biologiškai menkavertė vertinimo sistema virto valdančiosios mažumos sistema, formuojančią pačios „revoliucijos“ pastovią steigtą šiuolaikinės valstybės raidoje. Būtent valstybė (kaip sociologinė realybė) atliepia skirtingų tautų, nors ir nevienodu mastu, menkavertį vitalinį tipą ar jo vertinimų viešpatavimą: toks yra pagrindinis anos tylios vidinės pertvarkos bruožas, glūdintis visose galingose revoliucijose bei masiniuose judėjimuose. Absurdiška yra „teisės į revoliuciją“ idėja, kurioje valdančioji mažuma realizuoja kilnumo dvasią, kurią nuo pat pradžių giliai pateisina buržuazijos valdymas.

Nesitikėdamas galutinio socialdemokratų judėjimo ir kapitalistinės dvasios „socialinės dvasios“ žlugimo, mūsų nuomone, Sombartas paskutiniuose puslapiuose, tiesa, paliečia vienintelį įmanomą klausimą dėl kapitalizmo ateities sprendimą, atkreipiantį dėmesį į populiacijos probleminį klausimą. Vis dėlto savitai prieštaraudamas kapitalistinės dvasios finalinių pasekmių siekiniams, jis siekia pastoviai mažėjančio gimimų skaičiaus (po truputį mažėjant mirtingumui) ir galiausiai tikisi populiacijos pagausėjimo – „milžino krus-telėjimo“. Jei Sombartas panašiai kaip W. Rathenau (5) (žr. „Laiko kritiką“) manytų, kad kapitalizmas esąs nuo pat pradžių per visus Naujuosius laikus augančios populiacijos visumos šalutinis reiškinys, o ne principinis ekonominės motyvacinės struktūros pokytis, tada pilnai būtų suprantama, kad kapitalizmas turėtų eliminuoti šią

pasekmę vos tik ji nustotų veikusi. Šis kapitalizmo vyksmas iki galo nepagrindžiamas, net kai Sombartas svarsto hipotezę, esą tam tikras biopsichinis žmogaus tipas kokybiškai formuoja savo dominantės ištaką. Populiacijos sumažėjimas šiuo atveju galėtų turėti tokį poveikį, kad, stokojant darbo jėgos ir vartojimo reikmenų, kapitalizmo ekonominiai pajėgumai susitrauktų nepakitus pačiai kapitalizmo sąrangai ir vos pasikeitus kapitalizmo „dvasiai“. Taip, nacionalinį vokiečių ir slavų tautų konkurencingumą galintis apsunkinti populiacijos mažėjimas, kurį daugiau ar mažiau reikia eliminuoti kaip tendenciją, geriausiu atveju galėtų kilstelėti ir gana smarkiai aną kapitalizmo dvasią. Kaip taikliai pastebi Sombartas, Galicijos žydas kasdien uždirba nuo 5 iki 10 markių, o Berlyno banko direktorius gauna tūkstančius pagal kapitalizmo dvasios išlaidų apyskaitą, liudijančią savotišką šios „dvasios“ poveikio susmulkėjimą, sumažinantį ligi nulio šioje operacijoje veikiančią „dvasią“. Dėl to kyla klausimas: Ar faktiniame populiacijos tendencijų judėjime, t.y. esamoje abiejų biopsichinių tipų reprodukcijos turinyje, tikimasi ano žmogaus tipo, kuris skleidžia kapitalistinę dvasią ir propaguoja jos išmirimą ar nuslopinimą?

Šis klausimas nusipelno mūsų vertinimo. Egzistuoja vidinis paties miestiečio tipo dėsniš, kad fundamentalūs bruožai, kurie yra sėkmingi verslininko, prekybininko atvejais kapitalistinėje sąrangoje suponuotų būtinąsias reprodukcijos sumažėjimo ir sumenkėjusios perdavos, būdingos prigimtinėms vertybėms, formuojančioms kapitalistinę dvasios polinkius, pasekmes. J. Wolffas ir kiti teisingai paste-

bi savitą kylančios gerovės ir mažtančio vaikų skaičiaus, kuris anaip tol nėra joks universalus istorinis reiškinys (atvirkščias kinų pasaulio atžvilgiu ir neegzistuojantis vokiečių aristokratų tarpe), bet veda abu fenomenus link tų pačių pasekmių ryšio: link pamatinės atskiros sielos atsakomybės pasauliui bei gyvenimui. Tarkime, ši atsakomybė suponuoja ekonominį pakilimą ir sumenkusią reprodukcinę valią, t. y. kalbama apie atsakingus už mažėjantį vaikų skaičių elementus. Be abejo, sutinkamai su tuo, kas pasakyta anksčiau, polinkis į šį atsakingumą pats savaime yra prigimtinė vertybė, susijusi su mažaverčiu vitaliniu tipu.

Vis labiau ši „polinkis“ eliminuoja menka apskaičiuojančio žmogiško tipo reprodukcija. Ligi „baikštaus“, „apskaičiuojančio“ tipo dar egzistuoja „patiklus“, „vitališkai patikimas“ bei „narsus“ tipas. Sakydamas „patiklus“ negalvoju apie statistikų išpažinėjus. Kalbu apie konkretų vitalinį tipą, niekuomet nesutampantį su realia istorine bendruomene; šis tipas būdingas visoms visuomenės formoms bei rūšims nevienodu mastu. Savaime suprantama egzistuoja nediskutuotinas faktas, kad pamaldūs katalikų ir protestantų tautiniai sluoksniai, ypač katalikų, lygiai kaip ir netikintys nurodo gimimų skaičiaus mažėjimą; faktiškai dėl to, kad šie sluoksniai nepriklauso kapitalistinei dvasiai. Vadinamasis „katalikų atsilikimas“ (matuojant „atsilikimą“ kapitalistinio etoso vertybėmis) įrodytas pakankamai tiksliai. Vis dėlto už šį prioritetą nereikia dėkoti pamaldiesiems sluoksniams, kuriuos mielai kuria *pro domo* bažnytinės partijos, jei kalbėtume apie unikalų tikėjimo turinį arba moralinės

tezės „Būkite vieningi ir dauginkitės“ patrauklumą, arba nuodėmklausių kovą prieš prevencines pastojimo priemones, tačiau galvoje turimas atvirkščias procesas: pagrindinių stačiatikių sluoksnių priklausymas daugiausiai tikinčiųjų atstovaujamo vitalinio tipo gyvenimiškai pozicijai, iš kurios seka, kad ji išlaiko bažnytinio tikėjimo pobūdį ir disponuoja palankia „moralei“ reprodukcija. Antra vertus, šis imanentinis ryšys turi pasekmių tam, kad visi anos pasaulėžvalgos veiksniai, gebantys priešintis kapitalizmui Katalikų Bažnyčioje, prognozuoja pergalę tada, kai gausėja jos skelbėjų skaičius.

Palaipsniui eliminuojant buržuazijos tipą iš toli galima matyti kryptį: kalbama apie dr. Teilhaberio atskleidžiamą vokiečių žydų išmirimo faktą būtent dėl to, kad jie įgyja kapitalizme vadovaujančias pozicijas, o visa tai kyla iš žydiškos šeimyninės tradicijos mistinio protegavimo sferos. Drąsusis bei kilnisis sionizmas laiko sau garbe išlaikyti didžią, gabią tautą ir šią nuožiūrą gelmiškai sieja su tautos garbe bei sąžine, įgytą dažnai per kraujo ir teisingumo siekimą: šį žydišką tipą laikiškai ištinka tragiškoji lemtis, kuri jau buvo apėmusi buržuazinį tipą: prigimtinis polinkis jis veši kapitalistinėje valdžioje, ekonominių pasiekimų žlugime, o nedalyvaudamas kapitalizme dingsta iš istorijos.

Šio tipo eliminavimo tendencija, būdinga kapitalistinei dvasiai, išlaiko lyderio galią ir gali egzistuoti nepaisant visų komplikacijų, išstumiančių žemutinius socialinius sluoksnius į tuščias hierarchinių nuosavybės ir gerovės rangų pozicijas (stumiamas slavų žydų masės), kai mažėjant žmonių skaičiui pramonės darbinin-

kų sektoriuje slavų darbo jėga vis labiau atsiduria verslininkų rankose. Visos šios stumiančios masės yra tarsi vis menkėjančios kapitalizmo dvasios skleidėjai. Aišku, ne čia glūdi fundamentali gyventojų judėjimo kokybinė tendencija, kad vis labiau eliminuojami lyderiaujantys kapitalizmo sluoksniai. Šiuos „sluoksnius“ bet kas gali pakeisti. Ir tai neturėtų tolesniam „kapitalizmo“ gyvavimui jokios reikšmės. Šių sluoksnių reikšmingumas daugiau susijęs su tuo, kad jie išreiškia šios dvasios „polinkių“ prigimtines vertybes, ir dėl to toks tipas, šios dvasios skleidėjas, vis labiau eliminuojamas.

Tuo galutinai užtikrinamas „milžino krustelėjimas“. Ištisa specialių reiškinių, kurie nūdien imasi atskleisti tą patį, pilnatvė kyla iš šio fakto. O štai visos etinio ir politinio privalėjimo tendencijos, galinčios paspartinti aną krustelėjimą, jų savitų reikšmių supratimą, tampa vis suprantamesnės vykstančio proceso kontekste.

Šiandieninis gyvenimas itin turtingas šių reiškinių. Tokie ekonominio gyvenimo reiškiniai tai nėra tik imanentinis operacijų, į kurias pagrįstai dėmesį atkreipia Sombartas, biurokratizavimas ir su tuo susijusios naujosios „privatų tarnautojų“ klasės formavimas, bet daugiau kalbama apie naująją verslininko kaip vedlio ir lyderio nacionaliniame ekonominiame darbe supratimą, net norėčiau sakyti, kad kalbama apie aukščiausią prekių apyvartos ir jų gamybos inspektorių. Gėda bei bjaurėjimasis turtu visų pirma suaugę su turto dydžio ir jo vartojimo disproporcija, apimančią net šeimos narius iki tolimiausių anūkų bei proanūkių, – kaip ir priešinimosi pernelyg riebiai virtuvei pojūtis, – ji vis labiau plinta

tarp lyderiaujančių ekonominio gyvenimo sluoksnių. Walterio Rathenau² idėjos ir nusistatymas atliepia ne tik individualią, bet lygiai taip pat tipinę reikšmę.

Mums atrodo, kad ateityje bus dar daugiau modernių judesių ekonomikoje, kuriais būtų siekiama žmogaus gyvenimo prasmę išprausti į konkretų teisingą etaloną. Visų pirma šiuose judesiuose iškyla naujasis visdar pakankamai drovus žmogaus tipas, kurį išstūmė kapitalistinė epocha. Lyginant su mūsų tėvų problemomis, šiandieniniai mūsų gelminiai rūpesčiai įgijo naują kryptį. Jie po truputį išsibalansuoja dėl socialinio ekonominio skurdo ir turtinės nelygybės, vis labiau atkreipdami dėmesį į klausimus, liečiančius fizinį bei psichinį vitališkumą, tautos ir žmonių giminės sveikatą. Tuberkulioze mums atrodo kaip gerokai didesnis blogis – vis dar egzistuojantis skurdas.

Gyvenamojo ploto klausimas ir gyvenamųjų vietų perkėlimas neturtingai miestų periferijos daliai turi reikšmės, kuri priklauso ne tik nuo ekonominių nuosavybės skirtumų, bet atitinka ir savaiminį sveikatos ir gyvenamosios klausimą. Ši atitiktis egzistuoja įvairialypėse jaunimo judėjimų, pradedant turistine jaunimo organizacija, skautais ir baigiant vokiečių jaunimo sąjungą, atspindinčiomis jaunimo gamtos ir sporto pomėgi bei vis mažėjančią pagarbą grynajam intelektualumui, jaunimo lanknišką ir drauge rūpestingą poziciją atskleidžiančiuose reiškiniuose, eliminavus anos romantikos ir fantastikos rūšies, kurią tėvai puoselėjo bei greitai įniko sekti, išorinį

miesčioniškumą drąsios realios gyvenimiškos pozicijos naudai; kas būtų Haeckelis ar Ostwaldas (6) viešpataujant politiniam miesčionių interesui lyginant jų tėvų socialiekonominius interesus laisvai bei gana rimtai sąveikaujančius su religiniais klausimais? Ne paskutinėje vietoje lytinės meilės idealo kaitoje, lyginant tradiciją, konvencijas, tėvų ir ankstesnį autoritetą bei visa tai siejant su nuosava sąžine, atsparos taškai, leidžiantys tikėtis būsimo viešiesiems reikalams pašaukto tipo vadovavimo. Šie naujojo jaunimo charakterio bruožai neapsiriboja Vokietija.

Pavyzdžiui, Prancūzijoje patyrę stebėtojai skelbia tą pačią pertvarką, išryškėjusią studentų judėjime prieš perdžiūvusį Sorbonoje dėstomą pozityvizmą. Besiklostančioje jaunimo pasaulėžvalgoje buvo nustumti į šalį dvasiniai skepticizmo, reliatyvizmo, rausimosi asmeniniame Aš nuovargio ženklai, orientuojantys į betarpišką *pačių* daiktų patyrimą, į absoliutų sąmoningumą, nuo kurio kenčia aktyvumas ir charakteris, kai ekspansyviai atsiduodama pasaulinei galingo progreso tėkmei. Būtent dėl to šie pasikeitimai žadina viltį, kadangi jie neapsiriboja konkrečiomis socialinėmis klasėmis ar partijomis, o visas klases nusmelkia naujoji dvasia. Kalbama apie kapitalizmo įveiką tam, kad būtų galima išstumti tam tikrą tipą ir jo viešpataujančius idealus, todėl šio to esmingo reikia tikėtis ne iš „konkrečios klasės“ ar „partijos“ pergalės, bet iš šių dalykų pokyčių. Greta „naujojo jaunimo“ reiškinių visų pirma svariai iškyla antikapitalistinis judėjimas, apimantis lytinės meilės pasirinkimo ir seksualinės moralės klausimus. Viena iš kapitalizmo ištakų – tai istoriškai vitališko kilniojo tipo

2 Walteris Rathenau „Laikmečio kritikai“ ir „Dvasios mechanikai“, Berlynas 1914m.

susimaišymas su eiliniu tipu, kylančiu iš naudos interesų ar juslinio žavesio. Sombartas veikale „Prabanga ir kapitalizmas“ pagrįsdamas dokumentais atskleidė, kaip smarkiai paplito prabangos ir pasitenkinimo „patele“ poreikis, paraleliai išplitęs ištūmus senąją „luominę santuoką“, plintant klasiinei bei piniginei santuokai visose įmanomose socialinėse formose nuo kurtizanės iki gatvės kekšės parazitinės raidos, paskubinusios bei paskatinusios kapitalizmo plėtotę nepaisant anų pasirinkimo rūšių suponuoto kraujo pagedimo.

Abipusiškai atitinka bei vienas kitą skatina spontaniškas jausmas ir verslumas; o su tuo iškyla santuoka dėl pinigų ir kekšavimas. „Buržua“ tipas – tai šio etoso, vis iš naujo gimdančio šiuos prasmės segmentus, skleidėjas. Jis turi savo „reikalui“ visa tai tik tam, kad greitai bei punktualiai patenkintų jausnius kaprizus, o ne tam, kad mylėtų. „Buržua“ prabanga ir rafinuotumas turi pakeisti gelminį pasitikėjimo džiaugsmą. Šiuolaikinis europinis judėjimas siekia sulaužyti šį vidinį geležinį santykį.

Šis judėjimas taip elgdamasis abiem bruožais priešgyniauja tėvų moralei. Formaliai jis atskiria viengungiškus santuokinius ryšius, „prastus“ bei „gerus“, padorius ir nepadorius; jis suteikia meilės pasirinkimui rimtumo ir atsakomybės, o miesčioniškam darbui bei pramoginei moralei (ar ji būtų krikščioniškai drapiruota ar ateistiškai) grąžina laisvę. Ši laisvė atsigręžia prieš kupiną pasibjaurėjimo daugiareikšmę visuotinę pasaulėžvalgą, simbolizuojančią saloninę „miestiečio“ ar užstalės šypsena, kai šnekama apie šį „klausimą“; ši pasaulėžvalga kupina ne tiek pasibjaurėjimo, kiek nuobodulio, dėl to „šis klausimas“

yra rimtas reikalas, į kurį galima pažvelgti ir jį patikrinti. Tokiu būdu nusigręžiama nuo mažutės mergaitės išsidirbinėjimo bei monotoniško niūniavimo, kuris buvo svarbus jos mielojo tėvo fantazijai, nususukama nuo santuokos byrėjimo komedijos ir nuo analogiškų „mažųjų išdaigų“. Šių veiksmų apmąstymas, apibrėžiantis būsimųjų kartų kokybinę sudėtį, nepalauja buvęs „dalykiniu klausimu“ ar „mažąja išdaiga“. Lyginami šie klausimai reikšmingo reikalo akivaizdoje, kurį mielieji tėvai svarstydavo panirę į „menkus pokštus“, užuot iškart pradėję nuo baisių klausimų, kaip antai, su kokia boba man leistina ir net privalu kryžmintis!

Atsikvėpimas nuo kapitalizmo spaudimo nėra mažesnis imanentinėje dvasinės kultūrinės veiklos situacijoje, orientuotoje į plūšančią visuomenę. Bet kuriuo atveju šį negatyvą dvasinio judėjimo vedliai tartinai ir drauge išsamiai aiškina tuo, kad pasaulis bei siela nėra sudėtingos mašinos (kalbama apie sielos ir pasaulio buvimą drauge su skaičiuojančiais „subjektais“ ar be jų), bet visų pirma turimi galvoje naujosios filosofijos vaizdiniai, kurie savo esme yra tik tikslingos miestietišκών veiklų projekcijos, egzistuojančios pasaulyje, kuriame šios projekcijos vėrėsi begalinėje kokybinėje apstybėje ir dinamizme priešais jaunas nustebusias akis, drįstančias utilitarines miestiečio vertybes papildyti pamaldžia bei nuolankia laikysena.

Poetai, menininkai, tyrinėtojai palaipsniui vis aiškiau suvokia nesąmoningą pavaldumą miesčioniškam skoniui, t. y. kalbama apie mąstymo bei stebėjimo metodus (sekant šiuo skoniu ir ir ano miesčionio tipo požiūriu arba tiesiog prieštaraujama

anaiptol nemenkai priklausomybei nuo šio tipo), leidžiančius tokį pavaldumą taip, kad jie gyveno bei maitinosi šiuose sluoksniuose arba valstybinėse kultūros institucijose, šį tipą išlaikančiose savo rankose. Jie nuolankiai mokosi pažinti, kad jokia dvasia ir sąžinė nėra tokia laisva ir valinga, kad kažkaip imtų ir neatsiklauptų (būna blogai, kai tai nutinka nesąmoningai bei slapta) žemiau tos dvasios, maitinančios kūną. Drąsieji tuo pagrindu formuluoja išvadas: I aksioma: kuo mažiau aš kaip tam tikro dvasinės kultūros veikalo gamintojas šį tą esu skolingas ekonominei bendrijai, tuo menčiau ji lieka skolinga man už tai, ką išugdau. II aksioma: būdamas būtent šios ekonominės bendrijos narys, nepriklausomas nuo gaminamos produkcijos, jaučiu pareigą pramisti garbingu būdu iš šios kultūrinės veiklos.

Labai gerai žinau, kad išoriškai įvairialypiai techninės realizacijos keliai gana menkai peržengia šias aksiomas, o iš dalies šie keliai visdar, nors ir prastai, yra atviri. Darkart grįžtame prie techninės šio reikalo pusės; vis dėlto šios aksiomos rusena tarsi ugnis kultūriškai aktyvaus jaunimo sielose ir kad ši ugnis pati kuria savo valią ir galią, – tą išties žinau! Anot įstabaus etinio vidujiškai nuo kapitalizmo nepriklausomo modelio, kurį Stefanus Georgas (7) ir jo aplinka suformulavo po tam tikro laiko kuomet viešieji ryšiai buvo daug nepalankesni nei yra šiandien – mes, kurie esame artimi šiai aplinkai, nešnekame apie meną – nūnai susidaro visa seka analogiškų stiprių asmenybių pamatinių dvasinių pozicijų, vienijamų bendruomeninių darinių mene ir moksle, kuriuose ši naujoji kultūrinė mąstysena ugdoma pamažu bei

gana tyliai. Ji ilgainiui ima saugotis oficialių bei viešų dvasinės kultūros puoselėjimui skirtų institucijų, – leidžiančių plėtoti draugiškus tarpasmeninius santykius, – iki tol, kol persismelkia šių institucijų esme bei dvasia. Griežtai atmetant tokios rūšies bepartines mažumas, atsisakančias šiandieninės oficialios kultūrinės minios ir drauge „negatyvui“ priklausančio masių bei laikraščių viseto, reikia tikėtis autentiškos kapitalizmo kultūrinės sistemos įveikos, būdingos visoms kovoms, vykstančioms tam tikrose politinėse partijose ir interesų grupėse, apimančiose kapitalizmo etosą, pastebinčiose visose be išimties grupėse šį faktą tuo prasčiau kuo nežmoniškiau mušamasi tarpusavyje!

Neinant šiuo keliu prasideda vadinamasis „kapitalizmo pergalės žygis po pasaulį“, leidžiantis prašalaičiui bent trumpam dirstelėti į mėnulį, tad kalbama apie žemės rutulio „apžiūros“ kryptimi orientuotą gestą, – ar norėtusi paliesti tam tikrą tyrą žemės lopinėlį, kurio dar nesuteršė buržuazijos prastuomenė, – pasižymintį vidiniu ribotumu. Tam tikros Balkanų šalių, Turkijos, Egipto, Persijos, o ypač Kinijos ir Japonijos tautos stengiasi asimiliuoti europinių mokslų pozityvistinius metodus, priklausančius gamybai ir prekybai, dėl to kapitalistinės mechanikos universalizavimas joms atrodo gana artimas: kilnūs šių tautų atstovai jau seniai žino, kad šis klaidingas vadinamasis „europietinimas“ gali paliesti tik išorinį sielos ir gyvenimo luobą, ir kad tam tikrą žmonių padermės dalį liečiantys bei iš anų tautų istorijos trykštantys fundamentalūs dvasiniai religijos, etoso, meno nuostatai – visa tai, kas priklauso gyvenimo prasmei, – dėl to lieka visiškai nepalytėti,

o, užbaigus aną būtinąjį mechanizavimo procesą, užtikrinamas išorinis žemės tautų civilizacinis ryšys, nekantriai laukiantis naujų unikalių uždavinių³.

Dar daugiau išmano šių šalių geriausieji: „dvasia“, siunčianti šiuos Vakarų Europos pasiuntinius tarsi finalinę perdavą, jau pačioje savo pradžioje, t. y. Vakarų Europos šerdyje, priklauso palaipsniui vykstančio merdėjimo būklei. Kiekviena iš šių šalių turi savo Dostojevskį, Solovjovą, Tolstojų, ironiškai besišaipančius iš europietinimo rūstybės, kylančios čionykštėms biurgerių minioms, nes jie žino, jog ana „Senoji“ Europa, esanti jų artumoje, po akimirkos susmuks, o naujai kilnesnei Europai bus paruošta vieta, kadangi anos tautų masės kryžštauja dėl pergalės sekdamos Europos civilizacija. Dėl to ištis „jau-noji Europa“ palaiko jų pusę! Šiuo metu tik Pietų Amerikos valstybių „mokslininkai“, keli rumunai, bulgarai, serbai ir japonai tiki, kad „šiuolaikinio mokslo“ pažanga ir drauge fiziologija bei eksperimentinė psichologija išaiškina metafizinius klausimus; kaip antai, į anuos klausimus atsako konkrečiam kraštui įprastos religijos. Šie „eruditai“ tiki tuo kuo pas mus šiandien tiki ir mini ir kuo tikėjo mūsų tėvai bei inteligentai maždaug prieš penkis šimtus metų. Netoli tas laikas, kai tokiais dalykais tikės tik Australijos negrai.

Paaškinimai

(1)*Lot. k. *cessante causa effectus* – baigiantis priežasties poveikiui.

3 Palyginkite mano knygos „Karo genijus“ skyrių: „Europos solidarumas“.

(2) Herbertas Spenceris – XIX a. anglų sociologas, pritaikęs britų gamtininko Charleso Darwino gamtinės atrankos idėją socialiniams žmonių tarpusavio santykiams.

(3) Adolfas Stöckeris – XIX a. įtakingas vokiečių liuteronų dvasininkas, įkūręs Krikščionių socialinę partiją, konkuravusią su vokiečių socialdemokratais. Scheleris Stöckerį mini turėdamas galvoje jo skleistą antisemitinę politiką ir itin kraštutinę vertybinę liniją, pagal kurią ištikimybė Bažnyčiai ir imperatoriui daug svarbesni dalykai nei žmonių socialinės teisės bei laisvės.

(4) Robertas Michelsas – XIX a. II p. – XX a. I p. italų sociologas, tyrinėjęs intelektualų politinio elgesio apraiškas.

(5) Walteris Rathenau – XIX a. pab. ir XX a. I ketv. vokiečių pramonininkas ir įtakingas Veimaro respublikos laikų užsienio reikalų ministras. Jo pasiryžimas laikytis Versalio taikos sutarties buvo nepriimtinas kraštutinės dešinės radikalams, todėl jį nužudė.

(6) Ernstas Haeckelis – XIX a. vokiečių gamtininkas, kreipęs Ch. Darwino gamtinės atrankos teoriją socialdarwinizmo linkme. Jo idėjas protiškai neįgalių žmonių eutanazijos atžvilgiu pritaikė naciai. Wilhelmas Ostwaldas – XIX a. II. p. ir XX a. I p. vokiečių chemikas, kurio sukurtos medžiagos buvo naudojamos sprogmenims Pirmojo pasaulinio karo fronte.

(7) Stefanas Georgas – XIX a. II. p. ir XX a. I p. vokiečių poetas, kurio įsteigtas literatūros žurnalas „Blätter für die Kunst“ (meno puslapiai) telkė vokiečių ir austrų menininkus priešintis įsigalėjusioms realizmo tendencijoms, kurios iš esmės palaikė senąją imperinę nomenklatūrą. Stefano

Georgo atstovaujamas leidinys skatino kūrybinę saviraišką, naujųjų meno srovių, pvz., simbolizmo, impresionizmo meninius eksperimentus, kuriose ne politika buvo svarbiausia, bet paties žmogaus meninė saviraiška.

Versta iš Max Scheler. 1919 m. *Die Zukunft des Kapitalismus. Vom Umsturz der Werte.* Leipzig: Der Neue Geist Verlag.

Iš vokiečių k. vertė
bei paaiškinimus parašė
ŽILVINAS VAREIKIS.